

Həmrəylik: dövlətçiliyin birlik fəlsəfəsi

II MƏQALƏ

Həmrəyliyin yeni səviyyəsi və miqyası

Maraqlıdır ki, 2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra azərbaycanlıların həmrəyliyi coğrafi sərhədləri tam aşaraq etnosun birləşməsinin psixoloji və sosial hədudları ilə müəyyən olunmağa başladı. Bu transformasiya hamar baş verdi, çünki bünövrəsində zəngin tarixi və şüuri təcrübə dayanır. Hətta bir dövnmədə tədqiqatçılar azərbaycanlıları “sərhədsiz univərsallıqda” günəhləndirirdilər. Müasir dövrdə bu “ittihām” azərbaycanlıların dünyanı əhatə edən təsir dairəsinə cənātmaqqla bağlı idi. Əlbəttə, güclü dövlət olmadan nəinki qlobal, hətta regional miqyasda hansısa geniş təsir dairəsinə ümid etmək absurddur. Lakin azərbaycanlı şüurundan “ilahi ədaləti və nizamı Yer üzündə təmin etmək missiyasını” kimsə çıxara bilməz – o, psixologiyada, təfəkkürdə və davranışda “kristallaşmış həqiqətimiz”dir!

Ulu öndər Heydər Əliyev müasir şərtlər kontekstində müstəqil dövlətçiliyi tam gözləməklə həmin şüuri təcrübəyə məharətlə məfkurəvi məzmun verdi. Məhz bu proses 2020-ci il Vətən müharibəsindəki möhtəşəm Zəfərlə özünün növbəti tarixi mərhələsinə qədəm qoydu.

Həmrəyliyin coğrafi hədudu əşaraq azərbaycanlıların birləşmə fəlsəfəsinin məna hədudlarına proyeksiya etməsi etnosun birliyinin yeni nümunəsinin konseptual obrazını yaratmağı tələb edir. Nəzəri olaraq bu transformasiya dərin və əhatəli prosesdir – o, çoxaspektlidir və bir qəzet məqaləsinin imkanlarını aşır. Ancaq Prezident İlham Əliyev Azərbaycan xalqına Həmrəylik günü və Yeni il münasibətilə etdiyi müraciətdə elə bir incə məqama vurğu etmişdir ki, onun fonunda mövzu daha aktual anlam kəsb edir.

“Bizim böyük ailəimiz”

Dövlət başçısı müraciətinin bir yerində vurğulamışdır: “Bizim xaricdə yaşayan böyük ailəimiz vardır, bu, azərbaycanlılardır. Onlar öz doğma Vətəninə bağlı olan adamlardır. Bizi fərqləndirən əlamət ondan ibarətdir ki, harada yaşamağımızdan asılı olmayaraq, öz Vətənimizə bağlıyıq.

Bura bizim vətənimizdir, hamımızın vətənidir. Müstəqil Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir. Bizim bir vətənimiz var - Azərbaycan! Bizim bir dilimiz var – Azərbaycan dili! Bizim ümumxalq ideologiyamız var – azərbaycançılıq məfkurəsi!

Mən arzu edirəm ki, dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılar həmişə bir yerdə olsunlar. Həmişə bilsinlər ki, onların arxasında güclü Azərbaycan dövləti dayanır və onlar hər zaman Azərbaycan dövlətinə arxalana bilərlər”.

Bu dərin mənalı fikirlərin semantikasındakı həmrəyliyin psixoloji və emosional mühitinin təhtəlsüz qatı ilə rəasional-intellektual xüsusiyyətləri vəhdətdə ifadə edilmişdir. İlkin baxışda onun bir neçə vacib aspektini anlamaq olar.

Birincisi, azərbaycanlıların təhtəlsüzürdə yaşadığı coğrafiyadan deyil, etnomədəni mənsubluğundan “azərbaycançılıq obrazı” mövcuddur ki, onun başlıca əlaməti Vətənə bağlılıqdan ibarətdir. Doğrudan da el arasında “ölməyə Vətən yaxşı” deyimi sübutsuz qəbul edilir. Onun “həqiqiliyi” məntiqdə deyil, təhtəlsüzürün dərin tarixi-psixoloji qatındadır. Burada “ölmək” məcazdır və həyatdan getməyin fiziki anlamına aid deyildir. “Ölmə”yin həmin deyimdə mənalardan biri “azərbaycanlı harada yaşamasından asılı olmayaraq Vətən üçün fəda olmağa hazırdır” deməkdir. Bunun müasir dövnmədə əyani sübutu II Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycan Respublikasının siyasi-coğrafi və dövlət kimi hüquqi sərhədlərinin “hər istiqamətdəki o tayında” (Prezident İlham Əliyev anlamında) yaşayan soydaşlarımızın müharibəyə getmək üçün hətta bəzən yalvarışla müraciət etməsində əksini tapmışdır. İndiki mərhələdə azərbaycanlıların Həmrəyliyi vurğulanan aspektdə təmdir!

İkincisi, bu əsasda Azərbaycan lideri məharətlə Həmrəylik anlayışından Vətənçilik və ya Vətənsəverliyə, bütövlükdə azərbaycanlıların Vətən anlayışına müasir baxışlarını ifadə etmişdir. Bu məna bir cümlədə yığcam ifadə olunmuşdur: “Müstəqil Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir”! Yəni harada yaşamağı

mızdan asılı olmayaraq “Bizim bir vətənimiz var - Azərbaycan!”.

Əhəmiyyətli məntiqi keçid və ümumiləşdirmədir. Yeni tarixi mərhələdə Zəfər fəlsəfəsinin mərkəzi tezislərindən biridir. Çünki bu tezin məna yükünün bünövrəsində “XXI əsrin milləti” anlamı dayanır. “Millət” anlayışı XXI əsr Azərbaycanında mədəniyyət, ortaq tarix və Vətən anlayışına dayanır. Bu üç anlayış müasir dövlətçilik şüurumuzun əsas komponentləri sırasındadır. Onun elmi obrazı isə “dövlət millətçiliyi” ifadəsi ilə müəyyən olunur.

Deməli, Azərbaycan Respublikası coğrafi hədudla deyil, mədəniyyət, ortaq tarix və Vətən anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsi fonunda formalaşan “millət” anlayışları üzərində bərqərar olan nəzəri-konseptual obrazdır. İndiki tarixi mərhələdə məhdud coğrafi-siyasi sərhədlərə malik olması onun millət kimi təsir sahəsinin hədudlarını müəyyən etmir – azərbaycanlılar ənənə ilə müasir rəasional qiymətləndirmə əsasında dünyanı əhatə edə biləcək Həmrəylik psixologiyasına və onu təmin edən məfkurəyə sahibdirlər! Dil və azərbaycançılıq bu anlamda həlledici faktorlardır! Biz dünyaya Azərbaycan dili ilə “açılış”.

Bu dildə azərbaycanlılığımızı və milli identikliymizi təsbit və təşviq edirik! Üçüncüsü, azərbaycanlıların dünya miqyasında həmrəyliyi və birliyi modeli onların arxalarında güclü Azərbaycan dövlətinin dayanması inancına əsaslanır. Buna görə də dünyanın hər guşəsində yaşayan azərbaycanlılar həmişə bir yerdə olmaq təcrübəsini daha da zənginləşdirməkdədirlər. Azərbaycanlılar hüquqlarının, haqlarının, milli identikliklərinin təminində Azərbaycan Respublikası dövlətinin müvəkkil olduğunu artıq mentalitetin vacib elementi kimi dərk etməkdədirlər!

Həmrəylik və milli ləyaqət

Milli ləyaqətin birbaşa sosial-siyasi və sosial-mədəni münasibətlərə aidiyyəti vardır. Müasir elmi ədəbiyyatda milli ləyaqət qürura, millətə hörmət duyğusuna, toplum tarixinə, mədəniyyətinə, ənənəsinə, nailiyyətlərinə sıx bağlı anlayış kimi tərif edilir. Bu sırada identiklik və suverenlik xüsusi yer tutur. Sonuncu anlayışlar şərəf və rifahla yanaşı, başqaları tərəfindən xalqın aşağılanmasına və saymazlığına qarşı dözümsüzlüyü də ehtiva edir. Bunları ümumiləşdirərək tədqiqatçılar belə qənaətə gəlirlər ki, milli ləyaqət insanın milli-etnik və milli-vətəndaşlıq identikliyinə dayanır. Həmin keyfiyyət də, faktiki olaraq, bu iki aspektin vəhdəti üzərində bərqərar olur.

Bu qısa izahdan aydın görünür ki, xalq miqyasında münasibətlərin formalaşmasında insanların həmrəyliyi çox ciddi yer tutur. Yuxarıda milli ləyaqətlə əlaqəli vurğuladığımız özəlliklərin faktiki predmetləşməsi böyük ölçüdə həmrəyliyin təmini ilə bağlıdır. Yəni milli ləyaqət azərbaycanlıların həmrəyliyinə mühüm komponentinə çevrilmişdir. Bu, kollektiv davranışın sosial, siyasi, mədəni və mənəvi tərəflərinin qarşılıqlı münasibətlərində bir xüsusiyyətə aktuallaşdırır.

Biz bu mövzuda I məqalədə dövlət başçısının ifadə etdiyi fikirlərdən gətirdiyimiz iqtisadların bir qisminə yenidən müraciət edə bilərik. Prezident İlham Əliyev demişdir: “...biz bu gün bütün qonşu ölkələrlə sərhədlərimizin o tayında görürük ki, orada Azərbaycan əhalisi öz əzəli tarixi torpaqlarında yaşayır və yaşadıkları ölkələrdə ləyaqətli vətəndaşlar kimi yaşayırlar. Azərbaycanlılar heç vaxt separatizm xəstəliyinə düşər olmamışlar. Bizim xalqımız yaşadığı ölkələrin dövlətçiliyinə töhfə verib və bu gün heç bir ölkədə azərbaycanlılar heç bir dövlət üçün, heç bir başqa xalq üçün problem yaratmır və yaratmayacaq”.

“Bütün qonşu ölkələrlə sərhədlərimizin o tayında” azərbaycanlılar əzəli tarixi torpaqlarında ləyaqətlə yaşayırlar. Yəni onlar “heç vaxt separatizm xəstəliyinə düşər olmamışlar”. Yaşadıqları ölkələrin dövlətçiliyinə töhfələr vermişlər və bu mənada “heç bir dövlət üçün, heç bir başqa xalq üçün problem yaratmır və yaratmayacaq”lar. Azərbaycanlılar tarix boyu ləyaqətlərinin bu özəlliyini saxlamışlar və indi onu müasir tarixi mərhələyə tam adaptasiya edə bilmişlər.

Müstəqil dövlət identikliyi kontekstində həmrəyliyin vurğulanan dəyər kimi anlamı prinsipial əhəmiyyət daşıyır. Çünki

qloballaşma dövründə milli həmrəyliklə dövlətlərarası həmrəylik daha sıx qarşılıqlı əlaqədə olmağa başlayırlar. Bu qabiliyyətə isə yalnız yüksək inkişaf etmiş, müasir dövr üçün qəbul edilən olan birlik nümunəsi göstərən cəmiyyətlər qadırdırlar. Onları obrazlı desək, “bəşəri müstəqil dövlətlər” adlandırma bilərik. Çünki həmin dövlətlərin cəmiyyətlərində həmrəylik etnik məhdud baxışlara, lokal psixoloji faktorlara və başqalarına qarşı şovinist yanaşmalara deyil, ümumbəşəri faydası olan davranış nümunələrinə əsaslanır. Azərbaycan məhz həmin dövlətlər sırasındadır!

Həmrəylikdən Türk birliyinə

Öncə, onu vurğulayaq ki, burada ənənəvi “türk həmrəyliyi” ifadəsi nəzərdə tutulmur. Keçən əsrin 40-cı illərində Türkiyədə başlamış möhtəşəm türk həmrəyliyi hərəkətinin tarixdə yeri və rolu unudulmazdır. Alparslan Türkes kimi milli siyasi xadimlər həmin hərəkətdə yetişmişdilər. Bununla yanaşı, indiki tarixi mərhələdə “türk həmrəyliyi” dünya miqyasında türk etnosunun və onun yaratdığı dövlətlərin (Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistan), həmçinin müxtəlif dövlətlərin tərkibində olan türk xalqlarının münasibətlərinin qurulması məsələsi olduqca aktualdır.

Türklər artıq qlobal miqyasda siyasi aktor olmaq üçün dövlətlərarası münasibətlərini həmrəylik fəlsəfəsi əsasında qurmalıdırlar. Bu isə həm tarixi yenilik, həm də həmrəylik fəlsəfəsinə siyasi və dövlət səviyyəsində yeni yanaşma tələb etməkdir. Həmin kontekstdə müasir mərhələdə azərbaycanlıların həmrəylik modeli bütöv Türk dünyasının həmrəyliyinə bazasını təşkil edə bilər. Çünki türk dövlətləri sırasında azərbaycanlıların dünya miqyasında həmrəyliyinə aydın nəzəri, ideoloji, konseptual və onun praktiki reallaşma proqramları qədər mükəmməl ikinci modelə sahib olanı yoxdur. Dünya üzrə türk diasporalarının əməkdaşlıq fəlsəfəsi də dünyada azərbaycanlılarının həmrəyliyinə təməl prinsipləri üzərində bərqərar olmaqdadır.

3 baza prinsipi

Onun 3 mühüm müəyyənedici və istiqamətverici baza prinsiplərini vurğulaya bilərik. Birincisi, ortaq dövlətçilik fəlsəfəsi. İkincisi, qövm olaraq ortaq tarixə və birləşmə fəlsəfəsinə malik olmaq. Üçüncüsü, ortaq mədəniyyətdən ortaq sivil dəyərlərə keçid fəlsəfəsini həsrətləmə.

Bu yanaşmanın bir sıra aspektlərini Azərbaycan Prezidenti müxtəlif tədbirlərdə irəli sürdüyü tezislərdə konkret ifadə etmişdir. Dövlət başçısı 2025-ci il dekabrın 31-də Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü və Yeni il münasibətilə xalqa etdiyi müraciətdə xüsusi vurğulamışdır: “Qəbələdə Türk Dövlətləri Təşkilatının Zirvə Görüşü də bizim ailəimiz olan Türk dünyasının birləşməsi istiqamətində bir daha önəmli addım olmuşdur”. Həmin müraciətin sonunda isə, faktiki olaraq, türk birliyinin fəlsəfəsinin əsas şərtlərini azərbaycanlıların həmrəyliyi nümunəsi fonunda ifadə etmişdir: “...bizi - azərbaycanlıları ortaq tarix, dilimiz, köklərimiz, mədəniyyətimiz birləşdirir. Azərbaycanlılar hansı ölkədə yaşamalarından asılı olmayaraq, bilərlər və bilməlidirlər ki, onların Ana Vətəni müstəqil Azərbaycan dövlətidir”.

Ortaq tarix, kök, dil, mədəniyyət birliyindən Türk dünyasının yeni ortaq sivil dəyərlər yaratmaq mərhələsinə keçidi perspektivli görünür. Çünki bu zaman həm ənənəvi dəyərləri qorumaq, həm də dünya miqyasında substantiv və funksional aktuallığı olan, müasir tələblərə uyğun sivil dəyərlər yaratmaq əsasında birləşmək imkanı yaranır! Burada “yeni ortaq sivil dəyərlər” (birləşdirici mənəvi, mədəni, əxlaqi, ideoloji, siyasi, geosiyasi və s.) ifadəsi geniş və dərin anlama malikdir. Onun xüsusi təhlilə ehtiyacı vardır.

Türk Dövlətləri Təşkilatı bu proyeksiyanı reallaşdırmağın əsas siyasi-təşkilati mexanizmi kimi təəəvvür edilə bilər! O mənada ki, azərbaycanlıların həmrəyliyi modelinin mühüm tərkib hissəsi olan yuxarıdakı tezi “harada yaşamağından asılı olmayaraq hər bir türk bilməlidir ki, onun ümumi Vətəni Türk dünyasıdır” tezisində uğurla transformasiya etmək olar!

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru